

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2017/9

ABDULHALUK UYGUR HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARDA SORUNLAR

Some Problems on Abduhaliq Uyghur's Life and Works

Abduveli AYUP*

Özet

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Rusya'daki Tatarlarda meydana gelen değişimler, bütün Orta Asya tarihini ve edebiyatını etkilediği gibi, Uygur tarihini ve edebiyatını da etkilemiştir. Çağdaş Uygur edebiyatı gerek klasik Uygur edebiyatının zenginliklerini miras edinerek gerekse Ceditçilik Hareketi etkisiyle oluşma sürecini tamamlamış ve önemli temsilciler yetiştirmiştir. Bu temsilciler arasında Çağdaş Uygur edebiyatının sayfalarını ateşli kani ile yazan, eserleriyle zenginleştiren inkılap mücahidi ve şair Abdulhaluk Uygur'un önemli yeri vardır. Ama maalesef bugün Çağdaş Uygur edebiyatını incelediğimiz zaman birçok yazar ve şair politik nedenlerden yalnızca Çin'de meydana gelen siyasi ve sosyal hareketlerden etkilenmiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu makalede, Abdulhaluk Uygur üzerinde yazılan kitap ve makaleler değerlendirilmiş, şairin gerçek hayatını gizleme ve eserlerinin önemli detaylarını değiştirme gibi politik süslemeler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdulhaluk Uygur, Ceditçilik Hareketi, Çağdaş Uygur Şiiri.

Abstract

At the end of 19th and the beginning of 20th century, the Jeditism among the Tatar in Russia influenced Uyghur identity and literature as well as the Central Asian Turkic people. As a result, modern Uyghur literature come to stage which enriched by Uyghur classic literature and Jedit (innovation) movement which was the most influential enlightenment movement in Turkic world. Abuhaliq Uyghur is one of the most important Jedit who represents modern Uyghur literature. Unfortunately, his life and works had been studied and illustrated through CCP pretext and political requirements which are still popular in restive Uyghur region. This paper focuses on the books and papers about Uyghur's life and works, examine the fake elements, inappropriate assessments, and false corrections which contained in those.

Keywords: Abdulhaluk Uyghur, Jeditism, Awakening, Modern Uyghur poetry.

Abdulhaluk Uygur (1901-1933) vefat ettikten sonra eserleri, ilk kez 1947 yılında Urumçi'de çıkmakta olan "Şincan Gazetesi"nde yayınlanmıştır(Uygur 2008: 27). SSCB dergilerinden "Şark Yıldızı" adlı dergide ve Taivan'da yayınlanan bir Uygur dergisinde de eserleri yayınlanmıştır.¹1970'li yıllarda Özbek dilinde yayınlanmış olan "Büyük Ekim ve Uygur Edebiyatı" adlı kitapta Abdulhaluk Uygur'un "Ber Medet" (Ver Medet), "Köngül

* Araştırmacı-yazar, İstanbul-TÜRKİYE, E-posta: yanmaymiz@gmail.com

¹ Bu şiiri şairin kardeşi Helçihan Ayla 1986 yılında hac seferinde, Bahavidin Hacı aracılığıyla eski bir dergiden bulur ve kopyasını alır. Bu dergi eskiden Taivan'da Uygur dilinde yayınlanmış ve Abdulhaluk Uygur'un birkaç şiiri yayınlanmış (Uygur 2008: 97).

Hahişi" (Gönül İsteği), "Üzülmes Ümid" (Kesilmez Ümit) gibi birkaç şiiri verilmiştir (Uygur 2008: 13).1979'dan sonra Abdulhaluk Uygur şiirleri "Tarım", "Turfan", "Bulak", "Şincan Gazetesi" gibi dergi ve gazetelerde görünmeye başlamıştır. Şu ana kadar Abdulhaluk Uygur ile ilgili "Erken Uyanmış Adam", "Geleceğin Şairi", "Abdulhaluk Uygur ve Onun Edebiyattaki Konumu" gibi yazılar ve birkaç çocuk kitabı yayınlanmıştır. Muhammed Şahniyaz'ın "Geleceğin Şairi" kitabında şairin çocukluk ve ergenlik dönemi konu alınmıştır. Kitaptan Abdulhaluk Uygur'un sekiz yaşında Ku'ran'ı hıfzettiğini, 1912 yılına kadar ünlü âlim Hemdullah Damolla'nın öğrencisi olarak Uygur divan edebiyatını, Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrendiğini, sonrasında davetle Kazan'dan gelen Haydar Sayrani ve Ali İbrahimov'dan Fen eğitimi aldığı belirtilir.(Şahniyaz 2007: 15) Hevir Tömür'ün "Erken Uyanmış Adam" adlı kitabında Abdulhaluk Uygur'un aydınlatma ile geçen gençlik hayatı ve inancı için verdiği mücadele gözler önüne serilmiştir. "Abdulhaluk Uygur ve Onun Edebiyattaki Konumu" bir makaleler toplamıdır ve toplam 27 makale ve anı türü yazılarından oluşmuştur. Türkiye'de Abdulhaluk Uygur'un şiirleri Alimcan İneyet tarafından hazırlanmış ve kitap halinde neşir edilmiştir.

Çağdaş Uygur edebiyatı çalışmalarında Abdulhaluk Uygur hakkında çokça çalışma yapılmıştır ve akademik kitap yayınlamıştır, ancak bu çalışma ve kitaplarda yer alan kurgular, yanlış veriler ve saptırılmış içerikler dikkat çekmektedir. Öncelikle şairin geçmişi ile ilgili şu konular dikkat çeker. Mesela "Açıl"ı yazarken, Abdulhaluk Uygur'un Sovyetlerde eğitim görme sürecinde Maksim Gorki'in etkisinde kaldığı iddia edilir, "Abdulhaluk Uygur ve Onun Edebiyattaki Konumu" adlı kitapta onu Marksizmciler olarak göstermeye çalışılmıştır. Kitapta "1923 yılında Abdulhaluk Uygur, Mahsut Muhiti vs. kişilerle Sovyet'e ikinci kez gelir ve burada üç yıl eğitim görür, yani 1919 yılı Lenin liderliğinde kurulmuş olan Şark Komünist Emek Üniversitesi'nin 1921 yılında açtığı Çin sınıfında okur" şeklinde geçer(Uygur 2008: 5). Ancak araştırma sonucunda bunun kurgu olduğu ortaya çıkmıştır. 1923'ten 1926'ya kadar Şark Komünist Emek Üniversitesi'ne Uygur öğrenci kabul edilmemiştir(Trebinjac 2014).O dönemler, Yang Zeng Xin ile Sovyetler Birliği arasında güvenliği korumak ve her iki tarafta isyana izin vermemek için anlaşılan döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla Abdulhaluk Uygur'un tüccar kimliğiyle Orta Asya'da Rusça öğrenmesinin biraz gerçeklik payı vardır, ancak bundan fazlası kurgudur. Abdulhaluk Uygur'un yazılarının sayısı hakkında da farklı veriler vardır, yetmişden fazla olduğunu iddia edenler de, iki yüzden fazla olduğunu söyleyenler de var, hatta 250'den fazla olduğu da iddia edilmektedir. "Açıl"da 52 şiir yer alır. Şairin 1923'te yazdığı bir hikâyesi birinci baskı olan "Abdulhaluk Uygur Şiirleri"ne eklenmiş ama nedense kitabın ikinci baskısı "Açıl"da yoktur. Dolayısıyla Abdulhaluk Uygur'un gerçek biyografisini yazmak araştırmanın ilk aşaması sayılabilir.

1980'lerden sonraki Abdulhaluk Uygur ile ilgili araştırmalarda şairin yazılarına hep bir ideoloji yükleme çabası vardır. Söz konusu araştırmalarda komünist Çin'de kullanılan Marksizmciler Edebiyat düşüncesi ile belirli zaman ve uzam sınırı içindeki yazıları belirli bir kılıfta yorumlanmıştır veya öyle yapmak zorunda kalmıştır. Mesela, "Abdulhaluk Uygur, yazılarıyla çağdaş Uygur edebiyatında realizm akımını geliştiren, halksever, vatansever demokrat şairdir, modern demokrat Uygur edebiyatının önderlerinden biridir (Uygur 2008: 8). Bu Çin'de, edebiyatta Komünizmden önceki yazılara karşı verilen donuk yorum biçimidir, şairin yazıları da bu şekilde yorumlanmıştır. Araştırmacılar şairi demokrasinin önderi olarak göstermek için Turfan'da kapitalizmin şekillendiğini söylemek zorunda kalmıştır (Turdi 1987: 53). Çünkü Marksizmciler demokrasi ideolojisi kapital toplumun ürünü olmalıydı.

Abdulhaluk Uygur yazılarının fikir kaynağı ile ilgili araştırmalar döneme uygun olsa da yazının asıl ana fikri ile çelişki içindedir. "Xinhai Devrimi Etkisi ve Sun Yat Sen'in Üç Meslek ideolojisinin Şincan'a yayılması ve nihayetinde Şincan'da demokrasi anlayışının

güçlenmesi; 1920'lerde Ekim Devrimi'nin Şincan azınlıklarının elit kesimi arasında etkili rol oynamıştır. Tanrıdağ'ın kuzey ve güney kıyılarında aydınlanma hareketleri edebiyat aracılığıyla şekillenmiştir (Uygur 2008: 8). Bunlar, ne dönemindeki Uygur toplumuna ne de delili olmamakla beraber şairin yazılarının fikirlerine de hiç uygun değildir.

“Russiye aqçasımu serdin oşuq toxtap idi,
Emdi bu kunge kelip daçenge birni almidi.”
(Rusya akçası dirhemden değerli idi,

Şimdi bugüne artık bir kuruş bile etmedi) satırlarından görebiliriz ki, Uygurlar Çar hâkimiyeti yerine SSCB kurulduğundan ve para değişiminden habersiz kaldığı için, eski paranın kâğıt parçasına dönüştüğünü bile anlamamışlardır. Rusya'da ideoloji dönüşümü değil, hatta paranın değişiminden bile haberi olamayan Uygur toplumuna Ekim Devrimi'nin etki etmesi pek inandırıcı değildir. Uygurların kendilerine komşu olarak yaşayan, kardeş ve dindaş olan Orta Asya'daki Kazak, Kırgız, Özbek vb. Türk boylarının hayatında olan değişimlerden bile haberi olmamışken, dağlar ve çöllerle ayrılan iç bölgelerdeki Xinhai Devrimi'nden etkilenmesini hiç gerçekçi değildir. Üstelik o dönemlerde iç bölgelerde yaşanan olaylardan Uygurları haberdar eden hiçbir Uygurca yayın yoktur. Abdulhaluk Uygur'un edebi eserlerini yaratmaya başlaması Xinhai Devrimi'nin başarısız olup hâkimiyetin kuzey militanlarının elinde olduğu döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla Abdulhaluk Uygur'un fikirlerini Xinhai Devrimi ile bağdaştırmanın ne mantık ne de tarihi olarak dayanağı yoktur. Ayrıca şairin şiirlerinde hiçbir Xinhai devrimi ideolojisi veya Sun yat sen düşüncelerini yansıtan satır bulamayız. Aksine şairin bayrağı değişmiş olsa da mahiyetinde değişiklik olmayan zalimlere karşı nefretini görebiliriz. Abdulhaluk Uygur'un Ekim Devriminden ilham aldığını genelde aşağıdaki şiir ile kanıtlamaya çalışmaktadırlar:

“Heqıqetniñ rohi qeçip ketti meniñ diyarımın,
Uniñki xuş puraqi hiç ketmidi demağımın,
İzdidim köp tapmidim, şejen, rejen sehrasidin

İzdiban taptım de aldim Leninniñ gul bağıdin”(Uygur 2008: 87).

Bu dörtlükte Lenin kelimesinin geçtiği doğrudur, ama bu kelimeyi şairin kendisi mi yazmıştır yoksa sonradan düzenleyenler tarafından mı eklenmiştir, burası meçhul. Yayına hazırlayanların Abdulhaluk Uygur'un komünist olduğunu ispat etmek için onun Moskova'da okuduğunu uydurduğuna göre böyle bir kelimeyi eklemesi de mümkündür. Üstelik şairimiz eğer gerçekten komünizm ideolojisinin etkisinde olsaydı “emekçi halk, işçiler sınıfı, halk özgürlüğü, devrimci ruh...” gibi kelimeler karşımıza çıkmış olacaktı.

“Abdulhaluk Uygur ve Onun Edebiyattaki Konumu” adlı kitapta, şairi sosyalizmci, realizmci ve komünist yapma isteği çok güçlüdür (Turdi 1987: 211). Bunun dışında şairin;

“Saña hajatmen bu Uyghur, derdige tapsun fariğ²,

Ümidin qaldurma yerde, ber medet, bergil şura³” dizelerinde geçen şura ve fariğ kelimeleri SSCB'ye gönderme olarak algılanmıştır ve şairin fikirleri Ekim Devrimi ile bağdaştırılmıştır. Ama söz konusu şiirin ana fikrine bakıldığında bunun doğru olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü şiirin önceki kafiyelerinde “deva” “şifa” “reva” kelimelerinin kullanıldığına göre, yukarıdaki dörtlükte “şura” kelimesinin “danışma” anlamından başka anlamda kullanıldığını düşünemeyiz.

²Fariğ: Uygur Türkçesinde “şifa bulma, kurtulma” anlamındadır.

³Şura: Uygur Türkçesinde “bir araya gelme, istişare etme, danışma” anlamındadır.

Şairin yazılarında kimlerden etkilendiği hakkındaki araştırmalarda da yanlış görüşler vardır. Çin'in başarılı yazarları Rus Sosyalizm edebiyatından etkilenmiş, Abdulhaluk Uygur ise Çince ve Rusça bildiği için aynı kaynaklardan etkilenmiştir (Uygur 2008: 14). Bunun dışında diğer araştırmalarda şairin Proletarya yazarı Gorki'ye özendiği (Turdi 1987: 184) iddia edilir ve şu dörtlük örnek verilir:

“Çıqar boran terepbal, eger hiç oylimay tursañ,

Eger qattiq çiqip ketse, yepip tuñluk alalğaymu?”

Bu dizelerin yer aldığı şiirin tüm içeriğine bakacak olursak, buradaki “fırtına” kelimesinin Gorki'nin “Fırtına Kuş Türküsü” şiirinin başlığına benzerliğinden başka hiçbir ideolojik bağdaşıklığının olmadığı anlaşılmaktadır.

Abdulhaluk Uygur'un yazarlıkta kimden etkilendiğini öğrenmek için şair ile ilgili yazılan kitaplara bakarsak, onun çocukluğunda dedesi Micit Hacı'ya Nevayi'nin “Sedd-i İskenderî” adlı eserini okuduğunu öğreniriz. Bunun dışında şair yazılarında Nevayi'den etkilenmiş ve eserlerinde “Ferhat ile Şirin”, “Leyla ile Mecnun” isimlerini sık kullanmıştır. Nevayi dışında şairin yine Azerbaycan kökenli şair Fuzuli'den etkilendiğini şairin arkadaşı Eziz Niyaz'ın “Abdulhaluk Uygur'u Anıyorum” yazısından öğrenebiliriz (Turdi 1987: 312).

“Heqniñ hokmi bir bolur, esla uniñ tehiri yoq,

Apirin şair Fuzuli, quddusullah apirin”

dizelerinde şair Fuzuli'den bahseder. Şairin “Vardır” adlı gazeli ceditçi Tatar Şair Abdullah Tukay'ın (1886-1913) şiirlerine konu açısından benzemektedir. Abdulhaluk Uygur ve Abdullah Tukay şiirlerini karşılaştıracak olursak bu tür benzerliklerle sık sık karşılaşabiliriz. Bunun dışında, Abdulhaluk Uygur'un Tatar dilinde şiir yazabilecek kadar Tatarca bilmesi de onun Tukay'ın şiirlerinden ne kadar çok etkilendiğinin delilidir. Abdulhaluk Uygur eserlerinde klasik dili değil, halk dilini kullanması, ceditçiliği desteklemesi, pozitif bilimlerden kopuk dini eğitim ve cümleten hurafe, cahilliğe karşı çıkması, onun Abdullah Tukay'ın ceditçilik fikirlerinden etkilendiğini göstermektedir.

Şairin arkadaşı Eziz Niyaz, hatıra yazısında, Abdulhaluk Uygur'un ona Namık Kemal'in dörtlüğünü okuduğunu dile getirir (Turdi 1987: 312). Namık Kemal (1840-1888) Türk edebiyat tarihindeki ilk tiyatro ve romanların yazarıdır. Eserlerinde en çok vatan, millet ve özgürlük konusunu ele almıştır, Çağdaş Türk edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Abdulhaluk Uygur'un eserlerinde de temel fikirler bunlardır. Demek ki Abdulhaluk Uygur'ı etkileyen klasik şairlerin Nevayi ve Fuzuli; çağdaş yazarların ise Namık Kemal ve Abdullah Tukay olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Abdulhaluk Uygur hakkındaki araştırmalarda şairin biyografisinden eserlerine ilişkin yorumlara kadar hepsine fazla siyasi renk atfedilmesi dikkat çeken bir sorundur. Bu sorun bize şair hakkında daha ciddi araştırmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Abdulhaluk Uygur günümüz Uygur kimliğinin temelini yapılandıran önemli isimlerden biridir. Onun Uygur mahlasını kullanması, 1920'de Taşkent'te açılan Uygurların milli ismini kurtarma kongresi ile ilgili olmayabilir. Çünkü şairin 1917'de yazmış olduğu “Uygur Kızı” adlı şiirinde, onun Milli adına yönelik sevgisi yansıtılmıştır. “Uyan Uygur” adlı şiiri Kazak şair Mirjakip Devletov'un “Uyan Kazak” şiiri, Türk şair Mehmet Akif Ersoy'un “Uyan” şiiri ile sesteş olarak yazılmıştır ve bütün Türk dünyasına ortak olan kalkınma çağrısının Uygurca versiyonudur. Abdulhaluk Uygur'un eserlerinde savunduğu ceditçilik hareketi ve ideolojisi, döneminde Uygurların birleşmesi, milletin yararı ve onun korunması, milletin ortak iradeye sahip olması ve ortak hedefe ulaşması için ilerlemesinde büyük katkıda bulunmuştur. Abdulhaluk Uygur günümüzde de Uygurların kalkınma hareketinin önderi olarak tanınır (Rudelson 1998). Dolayısıyla bu

konudaki araştırmaların yapılması ve derinleşmesi Uygurların bugünkü ve yarınki varlığını koruması için etkin role sahiptir.

Kaynaklar

- İNAYET Alimcan (2007). *Abdulhaluk Uygur ve şiirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RUDELSON Justin Jon (1998). *Uyghr Nationalism Along China's Silk Road*. Columbia University Press.
- ŞAHNİYAZ Muhemmed (2007). *Geleceğın şairi*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- TÖMÜR Hevir (1987). *Erken Uyanmış Adam*. Ürümçi: Şıncan Yařlar-Ösmürler Neşriyatı.
- TREBİNJAC Sabine (2014). *An anthropogocal look at the Kamintern Archives*. Central Asian Program, No: 7.
- TURDİ Abduşukur (1987). *Abdulhaluk Uygur ve Onun Edebiyattaki Konumu*. Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.
- UYGUR Abdulhaluk (2008). *Açıl*. Ürümçi: Şıncan Halk Neşriyatı.